

УДК 347:37.091.113 (477)

**УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ ШКІЛ:
ПРИЗНАЧЕННЯ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ (ЗМІНИ У
ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ)**

*SCHOOL ADMINISTRATION AND MANAGEMENT: APPOINTMENT OF THE
EDUCATION MANAGER (CHANGES IN THE LEGISLATION OF UKRAINE)*

О.І. Парфьонова

Актуальність дослідження полягає в тому, що в роботі аналізується докорінна зміна процедури призначення на посаду керівників закладів освіти у період реформування галузі, бо успішність школи, у першу чергу, залежить від особистості керівника, його світогляді і ціннісному контексті.

Постановка проблеми. У статті здійснюється огляд зміни законодавства щодо питання призначення на посаду керівників закладу освіти, які відіграють ключову роль у оновленні сучасної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти теорії управління та адміністрування загальною середньою освітою взагалі та якістю надання освітніх послуг зокрема представлено в працях багатьох дослідників, серед яких: В. Андрущенко, В. Бех, О. Васильєва, О. Дацій, С. Домбровська, Є. Згуровський, В. Кремень, О. Кулик, А. Кобець, С. Ніколаєнко, В. Полянський, Л. Пара-щенко, В. Сиченко, М. Степко, Т. Фініков, Ю. Шукевич, С. Шевченко та інші.

Постановка завдання. В статті ставиться завдання проаналізувати зміни у законодавчому полі щодо призначення керівників закладів освіти. У глобальному розумінні кардинальних змін можливо досягти через підвищення якості освіти, у свою чергу це можливо лише через зміну призначення та залучення у школу фахівців саме менеджменту –

Urgency of the research is that the work analyzes the radical change in the appointment procedure to the position of the head of the education hall during the reform period, because the success of the school depends primarily on the personality of the manager, his outlook and value context.

Target setting. The article reviews the changes in legislation on the appointment of heads of education, which play a key role in the modernized school.

Actual scientific researches and issues analysis. Important aspects of the theory of management and administration of general secondary education in general and the quality of educational services in particular are presented in the works of many researchers, including: V. Andrushchenko, V. Beh, A. Vasiliev, A. Datsi, S. Dombrovsky, E. Zgurovsky, V. Kremen, O. Kulik, A. Kobets, S. Nikolayenko, V. Polyansky, L. Paraschenko, V. Sychenko, M. Stepko, T. Finikov, Yu. Shukevich, S. Shevchenko and others.

The research objective. The article seeks to analyze the changes in the legislative field regarding the appointment of heads of educational institutions. In the global sense, fundamental changes can be achieved through improving the quality of education; in turn, this is possible only by changing the appointment and involvement of specialists in the school management – an open and transparent

відкритий та прозорий конкурсний відбір із залученням у конкурсну комісію спеціалістів та експертів, але з уникненням прямого конфлікту інтересів.

Виклад основного матеріалу.

Керівник закладу освіти, зокрема школи, є менеджером освіти, який у своїй щоденній діяльності керується численними нормативно-правовими актами. Проте зміни у законодавстві, перехідні положення Закону України “Про освіту”, майже щотижневі роз’яснення профільного міністерства, громадська активність фактично вивели із зони комфорту сучасних керівників шкіл. З одного боку, керівники навчальних закладів вимушені постійно моніторити законодавчі зміни, з іншого – працювати й діяти за умов бюрократизованого процесу управління.

Висновки. Реформування системи загальної середньої освіти передбачає, що завдяки новій процедурі призначення керівника школи ми отримаємо якісно нових керівників – менеджерів та управлінців.

Ключові слова: освіта, керівник, директор школи, менеджер освіти, реформування системи загальної середньої освіти.

competitive selection involving experts and experts in the competition commission, but avoiding a direct conflict of interests.

The statement of basic materials.

The head of the educational institution, in particular the school, is the education manager, who is guided by numerous regulations in his day-to-day activities. However, changes in legislation, transitional provisions of the Law of Ukraine "On Education", almost weekly clarifications of the profile ministry, public activity actually removed from the comfort zone of modern school leaders. On the one hand, heads of educational institutions are forced to constantly monitor legislative changes, on the other hand - to work and act in a bureaucratic process of governance.

Conclusions. The reform of the system of general secondary education implies that, thanks to the new procedure for the appointment of the head of the school, we will receive qualitatively new managers – managers and managers.

Key words: education, head, school principal, education manager, reform of the system of general secondary education.

Актуальність теми дослідження. Прийняття ЗУ “Про освіту” [2] це лише початок шляху, який Україні доведеться пройти для подолання успадкованої радянської командно-адміністративної системи управління та адміністрування шкіл. Процес реформування системи загальної середньої освіти відбувається всі роки незалежності, але спроби системної перебудови та створення нової якісної освіти з державно-партнерським компонентом, автономією школи, вчителя, формуванням принципово нових інституції, які відповідають європейським стандартам та принципам демократії, стало можливо після Революції Гідності (2014 рік). Цей прогрес відбувся завдяки підтримці перетворень не “згори”, а саме “знизу”. На тлі революційних перетворень у період 2014–2018 років на місцях почали створюватися батьківські громадські об’єднання, як приклад ГО КМО “Батьки SOS”, які виступили агентами змін, та досі стимулюють складний державний бюрократичний механізм й усю систему управління та

адміністрування школою до змін.

Середня освіта є основою всієї галузі та потребує системних й концептуальних змін, які є можливими лише за умови поєднання зусиль батьків та керівників шкіл. Адже перші зацікавлені в змінах, а другі є основними провідниками для втілення всіх перетворень у системі. Визнання невідворотності процесів перетворення та реформування школи всіма стейкхолдерами має стати рушійною силою всіх системних змін у галузі.

Однак цей процес неможливий без якісного оновлення законодавчого поля – освітнього законодавства, появи на місцях нових управлінців та менеджерів освіти. Виклик для реформування системи полягає у декларуванні намірів передачі повноважень на місця, де бюрократизації та наділенні керівників шкіл реальними, а не номінальними повноваженнями. Усім цим діям чинить спротив чинна система. Функція ухвалення рішень належить центральними та регіональними органами влади, які де-факто не бажають виконувати покладені на них обов'язки та брати на себе відповідальність. Це небажання викликане відсутністю нових нормативно-правових актів та прийнятого плану дій, попри оголошену реформу.

Постановка проблеми. Як зазначила Міністр освіти та науки Л. М. Гриневич у статті інтернет видання Цензор: “Не завжди хороший вчитель буде хорошим директором школи. Тому що директор школи - це, в першу чергу, менеджер, управлінець. І, звичайно, він повинен бути лідером вчителів. Зокрема, зараз для нас однією з пріоритетних є реформа середньої школи. З 2018-19 року стартує перший клас нової української школи. І лідерами цієї реформи мають стати директори шкіл. Ми переконалися: що б ми тут у МОН не придумали, які б красиві стандарти і рекомендації не представили, коли вони приходять на рівень школи, все залежить від директора і вчителя” [3]. Дискусійним питанням залишається розуміння конкурсної комісії, оскільки є сумніви у доцільності включення з правом голосу представників батьківської спільноти та представників вчителів закладу освіти, нехтуючи думкою експертів та фахівців, залишаючи їм дорадчий голос. Також питання і по доцільності включення представника власника закладу, депутатського корпусу. Отже питання у статті у критеріях відбору та механізму конкурсного відбору у ретроспективі з моменту його запровадження у столиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти теорії управління та адміністрування загальною середньою освітою взагалі та якістю надання освітніх послуг зокрема представлено в працях багатьох дослідників, серед яких: В. Андрущенко, В. Бех, О. Васильєва, О. Дацій,

С. Домбровська, Є. Згуровський, В. Кремень, О. Кулик, А. Кобець, С. Ніколаєнко, В. Полянський, Л. Паращенко, В. Сиченко, М. Степко, Т. Фініков, Ю. Шукевич, С. Шевченко та інші.

Постановка завдання. В статті ставиться завдання проаналізувати зміни у законодавчому полі щодо призначення керівників закладів освіти. У глобальному розумінні кардинальних змін можливо досягти через підвищення якості освіти, у свою чергу це можливо лише через зміну призначення та залучення у школу фахівців саме менеджменту – відкритий та прозорий конкурсний відбір із залученням у конкурсну комісію спеціалістів та експертів, але з уникненням прямого конфлікту інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи питання управління в школах, варто почати з визначення основних теоретичних питань принципів та правил адміністрування. У Розділі IX навчального посібника «Філософія освіти» за загальною редакцією Віктора Андрущенка, доктор філософських наук, професор В. Бех зазначає: “Уперше основні принципи і правила адміністрування систематизував і узагальнив Анрі Файоль у книзі “Вчення про управління”. Він визначив, що діяльність з управління будь-якою організацією складається з п’яти обов’язкових загальних функцій: передбачення (планування), організація, розпорядження, координація та контроль. Таким чином, менеджмент освіти – це раціональна діяльність менеджера у сфері організації та координації навчально-виховної роботи у межах навчальних закладів освіти, системах державного і місцевого самоврядування, регіональних, галузевих органів управління освітою, громадських спостережних рад та організації з метою розвиваючої підготовки дитини у системі дошкільної освіти, якісної загальноосвітньої підготовки учнів у системі середньої ланки освіти, спеціалізованої підготовки майбутніх молодших спеціалістів, бакалаврів, спеціалістів, магістрів та фахівців вищої кваліфікації у системі вищої професійної освіти” [1, с. 277].

Варто почати з визначення повноважень місцевих органів з управління закладами освіти. Згідно зі ст. 66 Закону України “Про освіту”, до повноважень місцевих органів належать:

- відповідальність за реалізацію державної політики у сфері освіти та забезпечення якості освіти на відповідній території;
- забезпечення доступності освіти;
- заснування, реорганізація, ліквідація забезпечення рівних умов;
- планування та забезпечення розвитку мережі закладів освіти всіх форм власності;

- закріплення за закладами початкової та базової середньої освіти території обслуговування (районні, міські ради та ради об'єднаних територіальних громад);
- забезпечення гуртожитками та/або перевезенням здобувачів профільної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти, які навчаються не за місцем проживання (обласні ради).

Таким чином, держава більше не передбачає втручання місцевих органів влади у внутрішню діяльність школи (лише з метою отримання певної інформації), але на практиці, у зв'язку з відсутністю чітких роз'яснень та/або методичних рекомендацій, під приводом відповідальності за освітню політику місцеві органи управління і досі втручаються у діяльність закладів. Механізм управління та адміністрування у школі зводиться до того, що керівники шкіл не можуть спиратись на відсутність або наявність чіткої директиви від місцевих органів влади, а місцеві органи влади, аналогічно, не можуть спиратись на відсутність чи наявність цих директив від центрального органу.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р “Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року” на першому етапі (2017–2018 роки) передбачається розроблення плану дій з реформування системи загальної середньої освіти; спрощення системи документообігу, оптимізацію звітності та запровадження електронної форми документів [4].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 903-р “Про затвердження плану заходів на 2017–2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” передбачено забезпечення ефективного управління загальною середньою освітою, що сприятиме реальній автономії школи. Для цього передбачені такі кроки:

1) протягом 2018-2019 року розвивати інституційну спроможність закладів загальної середньої освіти; розробляти та розвивати власні освітні програми відповідно до державного стандарту повної середньої освіти (академічна автономія);

2) протягом 2018-2019 року надати можливість закладам загальної середньої освіти змінювати статус бюджетної установи на статус неприбуткової організації зі збереженням податкових пільг і отримання фінансової автономії;

3) до III кварталу 2019 року перейти до механізму призначення керівників школи за результатами відкритого конкурсу відповідно до вимог професійного стандарту педагогічної діяльності;

4) до IV кварталу 2018 року забезпечити функціонування механізму громадського нагляду за діяльністю закладу загальної середньої освіти (наглядова або піклувальна рада).

Окрім цього, документом передбачено зниження бюрократичного навантаження на школу шляхом:

1) до III кварталу 2018 року розробити оновлену Типову інструкцію з діловодства для загальної середньої освіти;

2) до IV кварталу 2018 року провести експеримент з дебюрократизації освіти у Львівській, Харківській областях та м. Києві;

3) до IV кварталу 2018 року спростити системи документообігу, оптимізації звітності, запровадження електронних форм документів;

4) до IV кварталу 2018 року створити систему освітньої статистики й аналітики [5].

У статті електронного ресурсу “Українська правда” від 05 липня 2017 року Володимир Бахрушин, член Національної команди експертів з реформування вищої освіти, головний експерт з питань освіти Реанімаційного пакету реформ зазначає: “Найбільше втрачають від нового закону працівники районних, міських та обласних відділів освіти. Закон не тільки не передбачає прямо існування таких органів, залишаючи це на розсуд відповідних місцевих рад. Він не передбачає і багатьох звичних для їх працівників функцій” [6].

Закон України “Про освіту” змінив традиційне призначення керівника закладу: “керівник державного, комунального закладу загальної середньої освіти призначається на посаду за результатами конкурсного відбору строком на шість років (строком на два роки – для особи, яка призначається на посаду керівника закладу загальної середньої освіти вперше) на підставі рішення конкурсної комісії, до складу якої входять представники засновника (засновників), трудового колективу, громадського об’єднання батьків учнів (вихованців) закладу загальної середньої освіти та громадського об’єднання, керівників закладів загальної середньої освіти відповідної адміністративно-територіальної одиниці. До участі у роботі комісії з правом дорадчого голосу можуть залучатися представники громадських об’єднань та експерти у сфері загальної середньої освіти” [1].

Найбільше запитань викликає формулювання щодо складу конкурсної комісії. По-перше, представники громадського об’єднання батьків, відповідно до ст.1 чинного Закону України “Про громадські

об'єднання" мають бути добровільним об'єднанням фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Утворення громадського об'єднання здійснюється на установчих зборах його засновників та оформлюється протоколом, підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" [7], протягом 60 днів з дня проведення установчих зборів. Дії від імені незареєстрованого громадського об'єднання, крім дій, пов'язаних з реєстрацією такого об'єднання, забороняються. Кількість засновників громадського об'єднання не може бути меншою, ніж дві особи.

Отже, кожних два представники здобувачів освіти навчального закладу теоретично можуть створити громадське об'єднання батьків та брати участь у роботі комісії щодо призначення керівника закладу освіти, процедуру вибору якого саме об'єднанням батьків жодним нормативно-правовим актом не передбачено, та й за своєю суттю не може бути передбачено. Це призведе до конфліктів та соціальної напруги серед батьківського самоврядування закладу.

Також не визначений чисельний склад конкурсної комісії. Немає визначення, на яких засадах вона формується. Це може призвести до занадто чисельної комісії з низькою результативністю, і як наслідок – прийняття рішень буде ускладнено.

Київ став першим містом, де відбувся прозорий та публічний конкурсний відбір керівників навчальних закладів. Досвід почали переймати й інші міста, а восени 2015 року офіційний порядок такого призначення керівників затвердив Уряд. Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р. № 827 затверджено Порядок призначення на посаду керівників загальноосвітніх навчальних закладів державної форми власності.

Слід зазначити, що 99% шкіл України належать до комунальної форми власності. Тобто ця Постанова не для них, але саме ця Постанова стала однією з основ Закону України «Про освіту».

У Києві пішли іншим шляхом і, утворюючи конкурсну комісію, запросили експертів, депутатів, громадських діячів, директорів інших навчальних закладів, розділивши комісію на дві (у зв'язку із навантаженням). Одна з них займалася обранням завідувачів закладів дошкільної освіти, інша – обранням директорів загальноосвітніх шкіл. Результати конкурсу стали рекомендаціями для районних управлінь освіти Києва.

На сьогодні, із набранням чинності Закону України “Про освіту”, призначення відбувається виключно за результатами конкурсного відбору. Саме цей документ став основою змін, передбачених Законом України “Про освіту”, абсолютно не враховуючи досвід апробованої процедури затвердження складу конкурсної комісії Києвом, як першим пілотом.

Навіщо потрібен конкурс? Щоб могли прийти люди, котрі покинули професію, але вирішили повернутися, збагачені досвідом в інших сферах. Щоб могли прийти люди, в яких немає дружніх стосунків з “освітньою вертикаллю”. Щоб могли прийти люди з інших регіонів. Щоб зруйнувати монополію призначення на посаду засновників навчальних закладів. Однак запропонована законом процедура відбору та склад конкурсної комісії повністю нівелюють ідею конкурсного відбору директорів, оскільки запропонований склад конкурсної комісії зберігає чинну систему призначень керівників (яка не є ефективною і прозорою), надаючи їй лише демократичну назву “конкурс”.

Комісія складатиметься із невизначеної кількості представників засновника (які зараз і подають кандидатури на посади), представників педагогічного колективу (який цілком залежний від роботодавця-засновника) та громадського об'єднання батьків учнів (йдеться про юридичну особу, якою батьківський комітет не є).

У березні 2018 року відбулося громадське обговорення проекту Типового положення “Про конкурс на посаду керівника державного, комунального закладу загальної середньої освіти”, яким вже визначено чисельність конкурсної комісії, етапи конкурсу та види конкурсних випробовувань, що робить процес відбору більш-менш зрозумілим. Проектом положення передбачається, що засновник затверджує персональний склад конкурсної комісії з рівною кількістю представників кожної зі сторін, визначених Законом України “Про загальну середню освіту”. Але дане Типове положення не вирішило питання зі складом конкурсної комісії, до якої входять ті ж представники.

Сьогодні, відповідно до концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року [8] відбувається підготовка проекту закон “Про загальну середню освіту”. Саме цим документом можна передбачити зміни у формуванні конкурсної комісії.

Для залучення експертів, фахівців з питань управління доцільно залишити повноваження щодо формування складу конкурсної комісії саме засновникам закладу освіти, але обмежити правом дорадчого голосу представників загальних зборів трудового колективу та/або батьківського самоврядування закладу загальної середньої освіти, на посаду керівника

якого оголошено конкурс, громадського об'єднання керівників закладів освіти, первинної профспілкової організації тощо з метою уникнення конфлікту інтересів та забезпечення роботи комісії на засадах неупередженості, об'єктивності, незалежності, недискримінації, відкритості, прозорості, доброчесності. Варто вказати на заборону будь-якого втручання в діяльність конкурсної комісії, тиск на членів комісії та учасників конкурсу.

Також необхідно передбачити зобов'язання засновника забезпечити відеофіксацію та, за можливості, відеотрансляцію конкурсного відбору з подальшим оприлюдненням на своєму веб-сайті відеозапису, оскільки саме така процедура надасть результатам конкурсу більше шансів на визнання його результатів стейкхолдерами, а у разі помітного упередженого ставлення до конкурсантів – доказів для оскарження результатів, адже головною запорукою права є і залишається можливість оскарження будь-якого рішення.

Висновки. Реформування системи загальної середньої освіти передбачає, що завдяки новій процедурі призначення керівника школи ми отримаємо якісно нових керівників – менеджерів та управлінців. Сьогодні школі не вистачає людей, які обізнані в питаннях чинного освітнього законодавства, законодавства прав дитини, законодавства з бюджетного фінансування, господарського кодексу, володіють комунікативними навичками, знаються на основах діловодства та комп'ютерних технологіях, мають високий поріг відповідальності, розуміють невідворотність змін реформування системи та готовий брати відповідальність. Саме конкурсний відбір, зі зміною у самому підході щодо формування складу осіб конкурсної комісії, з чіткою процедурою щодо затвердження складу комісії, етапами конкурсної випробовування, переліком документів для конкурсантів, визначеною процедурою оскарження дасть можливість залучити в освітню сферу людей, спроможних втілювати основи та цінності підґрунтя нової української школи.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко, В., Передборська І., ред., 2009. 'Філософія освіти: Навчальний посібник', К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, с. 329.
2. Міністерство освіти і науки України, 2017. 'Закон України «Про освіту»', Київ : Міністерство освіти і науки України.
3. Цензор.нет. Стаття, 2017. 'Міністр освіти і науки Лілія Гриневич: "Я стверджую, що в нас відсутній рівний для всіх доступ до якісної освіти"'. [online] (Останнє оновлення 07 Липня 2018) Доступно: https://ua.censor.net.ua/resonance/440800/ministr_osvity_i_nauky_liliya_gryn_evych_ya_stverdjuyu_scho_v_nas_vidsutniyi_rivnyi_dlya_vsih_dostup.

4. Кабінет Міністрів України, 2016. 'Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року'. [online] (Останнє оновлення 09 Липня 2018) Доступно: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>.
5. Кабінет Міністрів України, 2017. 'Розпорядження про затвердження плану заходів на 2017-2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» від 13 грудня 2017 року № 903-р.'. [online] (Останнє оновлення 10 Липня 2018) Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/903-2017-p>.
6. Бахрушин, В., 2017. 'Новий закон про освіту: що він нам дає?'. [online] (Останнє оновлення 09 Липня 2018) Доступно: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/07/5/225125/>.
7. Міністерство освіти і науки України, 2018. 'Закон України про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань'. [online] (Останнє оновлення 11 Липня 2018) Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.
8. Кабінет Міністрів України, 2016. 'Розпорядження про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року від 14 грудня 2016 року № 988-р.'. [online] (Останнє оновлення 11 Липня 2018) Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p/para8#n8>.

References:

1. Andrushchenko V., Peredbors'ka I., red., 2009. 'Filosofiya osvity: Navchal'nyy posibnyk (Philosophy of education: a manual)', K. : *Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova*, s. 329.
2. Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny, 2017. 'Zakon Ukrayiny «Pro osvitu» (Law of Ukraine "On Education")', Kyiv : *Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny*.
3. Tsenzor.net. Statyya, 2017. 'Ministr osvity i nauky Liliya Hrynevych: "YA stverdzhuyu, shcho v nas vidsutniy rivnyy dlya vsikh dostup do yakisnoyi osvity" (Minister of Education and Science Lilia Grinevich: "I argue that we do not have equal access to quality education for all")'. [online] (Ostannye onovlennya 07 Lypnya 2018) Dostupno: https://ua.censor.net.ua/resonance/440800/ministr_osvity_i_nauky_liliya_grynevych_ya_stverdjuyu_scho_v_nas_vidsutniyi_rivnyyi_dlya_vsih_dostup.
4. Kabinet Ministriv Ukrayiny, 2016. 'Kontseptsiya realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi reformuvannya zahal'noyi seredn'oyi osvity «Nova ukrayins'ka shkola» na period do 2029 roku (Concept of implementation of the state policy in the sphere of reforming the general secondary education "New Ukrainian school" for the period up to 2029)'. [online] (Ostannye onovlennya 09 Lypnya 2018) Dostupno: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>.
5. Kabinet Ministriv Ukrayiny, 2017. 'Rozporyadzhennya pro zatverdzhennya planu zakhodiv na 2017-2029 roky iz zaprovadzhennya Kontseptsiyi realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi reformuvannya zahal'noyi seredn'oyi osvity «Nova ukrayins'ka shkola» vid 13 hrudnya 2017 roku № 903-r. (An order to approve a plan of measures for 2017-2029 on the implementation of the Concept for the implementation of state policy in the sphere of reforming general secondary education "New Ukrainian School" of December 13, 2017, № 903-p.)'. [online]

- (Ostannye onovlennya 10 Lypnya 2018) Dostupno: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/903-2017-r>.
6. Bakhrushyn, V., 2017. 'Novyy zakon pro osvitu: shcho vin nam daye? (A new law on education: what does he give us?)'. [online] (Ostannye onovlennya 09 Lypnya 2018) Dostupno: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/07/5/225125/>.
 7. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2018. 'Zakon Ukrainy pro derzhavnu reyestratsiyu yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidpryyemtsiv ta hromads'kykh formuvan' (The Law of Ukraine on the State Registration of Legal Entities, Individuals-Entrepreneurs and Public Formations)'. [online] (Ostannye onovlennya 11 Lypnya 2018) Dostupno: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.
 8. Kabinet Ministriv Ukrainy, 2016. 'Rozporyadzhennya pro skhvalennya Kontseptsiyi realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi reformuvannya zahal'noyi seredn'oyi osvity «Nova ukrayins'ka shkola» na period do 2029 roku vid 14 hrudnya 2016 roku № 988-r. (The Order on the Approval of the Concept of Implementation of the State Policy in the Field of General Secondary Education Reformation "New Ukrainian School" for the period till 2029 of December 14, 2016, № 988-p.)'. [online] (Ostannye onovlennya 11 Lypnya 2018) Dostupno: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-r/paran8#n8>.